

Els límits del Comtat d'Empúries

per
Albert Compte

Es coneguda la importància que tingué el comtat d'Empúries als començaments de la formació de Catalunya, constituint un autèntic petit estat gairebé independent. Amb el temps, a mesura que el règim feudal anà perdent virior i s'afermà el prestigi de la monarquia autoritària, el petit estat emporità veié a poc a poc retallades les noves prerrogatives, sobretot des del moment que, extinguida la dinastia autòctona dels Hugs i Ponç Hugs, en el segle XIV, passà a una branca de la casa d'Aragó i, més tard, a mans de l'alta noblesa castellana.

El comtat, però, arribarà com a tal fins a la Guerra de la Independència, a l'acabament de la qual el restaurat monarca Ferran VII, en declarar extingida una de les darreres prerrogatives que restaven als «barons», la de poder nomenar o confirmar les autoritats dels pobles de llurs respectius territoris, posa punt final, de fet, a una institució que havia durat més d'un mileni.

Sobre els límits d'aquest domini jurisdiccional, que ha donat nom a l'actual Empordà, encara que les seves respectives fronteres no coincideixin, n'han escrit els tractadistes, diguem-ne clàssics, de la nostra comarca, és a dir: Pella i Forgas, J. (1), Montsalvatge, F. (2), Botet i Sisó, J. (3), i més recentment, Sobrequés Vidal, S. (4) i Pons Guri, J. M. (5). També caldria citar el rossellonès Allart, B. (6), pel que fa referència a les terres de la ratlla de França, veïnes amb el Rosselló.

Aquests límits no sempre són els mateixos, puix que l'afebliment del poder dels sobirans emporitans no sols es tradueix en la pèrdua de facultats polítiques sinó també en l'enconguiment de les seves possessions, especialment des de la Baixa Edat Mitjana. Així tindriem una primera etapa, de màxima extensió territorial, en què el comtat s'estén des del Pirineu, al nord,

- (1) Pella y Forgas, J. **Historia del Ampurdán**, Barcelona, 1883.
- (2) Montsalvatge Fossas, F. **Los condes de Ampurias vindicados**, Olot, 1917, pàg. 9 i 10.
- (3) Botet i Sisó: **Geografia General de Catalunya. La provincia de Gerona**, pàg. 177 i seg., Barcelona s. d.
- (4) Sobrequés Vidal, S.: **Jofre VIII de Rocabertí, señor de Peralada y el ocaso de la Edad Media en el Ampurdán**, Peralada, 1955, pàgs. 3-10.
- (5) Pons Guri, J. M.: «Nomenclátore de la diócesis gerundense en el siglo XIV», a **Anales del Instituto de Estudios Gerundenses**, vol. XVII, a. 1965. Gerona.
- (6) Allart, B.: **Noticies historiques sur les communes du Roussillon**.

El comtat d'Empúries a l'època feudal.

El comtat d'Empúries a principis del segle XVIII.

a la ratlla platja de Pals - Castell d'Empordà, al sud, i des de la costa, a l'est, a la línia senyalada pel curs del riu Llobregat i la vella calçada romana, a l'oest.

A la Baixa Edat Mitjana, d'aquest territori queden segregats, de fet, la porció meridional, des de les muntanyes del Montgrí, que passa a mans de diferents senyors, així com la porció nord-occidental, l'antic vescomtat de Rocabertí, convertit en un domini completament independent del comtat d'Empúries, del qual antany formà part, tan important per la seva extensió com per la seva població. Des d'aquest moment, els nous límits persistiran, a grans trets, fins a la seva desaparició a l'acabament del Vell Règim.

EL PRIMER COMTAT

Abans de tot hem de remarcar que els límits septentrionals, es a dir, els que separen el comtat d'Empúries del de Rosselló i després, des de la pau dels Pirineus (a. 1659), el primer comtat, de la nació francesa, permaneixen gairebé inalterables. Potser l'única modificació és la de la Clusa Alta que, segons Botet i Sisó (7), formà part del comtat empordanès fins al mencionat tractat dels Pirineus, en què passà a França.

Quant a la banda de ponent, llindava, en el primer tram, amb el comtat de Besalú, de la carena pirenenca a Orriols, seguint, en general l'antiga via romana, encara que l'historiador rossellonès Allart cregui que el límit estaria senyalat, més aviat, pel curs del riu Llobregat, fins poc abans d'arribar a Pont de Molins i iniciar el canvi de direcció vers l'est. Dintre aquest tram tenim els termes de la Vajol i d'Agullana amb el veïnat de l'Estrada, que si bé primitivament quedaven fora del comtat emporità i s'integraven al de Besalú, ja a la Baixa Edat Mitjana són segregats del darrer per entrar a formar part dels dominis de la casa de Rocabertí. Aquest fet ve confirmat en els nomenclàtors de la diòcesi de Girona del segle XIV, publicats per Pons Guri (8), que inclouen els tres llocs mencionats dintre l'ardiaconat de l'Empordà. D'Orriols, el comtat emporità ja no afronta amb el de Besalú, sinó amb el de Girona, fins la Bisbal, des d'on la ratlla fronterera canvia bruscament de direcció cap a llevant. En aquesta dar-

ra tirada, els nuclis principals eren Calabuig, Saus, Sant Llorenç de les Arenes, Foixà i Castell d'Empordà.

Finalment el límit meridional es dirigia des de Castell d'Empordà a la platja de Pals, deixant fora els centres fortificats de la Bisbal, Peratlada, Palau Sator i Pals.

Aquests límits són els senyalats pels que hem anomenat historiadors clàssics de l'Empordà; cap d'ells, però, no indica de manera precisa i detallada les fonts originals en què recolzen llurs assercions. Pella i Forgas, en un dels apèndixs de la seva coneguda «Historia del Ampurdán» (8 bis), es limita a transcriure l'opinió del bisbe Taberner, autor d'una «Historia de los condes de Ampurias y Perelada», de principis del segle XVIII, inèdita, però un original de la qual es troba a la Biblioteca del Palau de Peralada. Els documents més de fiar són potser, els dos Nomenclàtors del segle XIV, publicats, com hem dit, per Pons Guri, els quals si bé es refereixen als ardiaconats de la diòcesi de Girona, grosso modo poden assimilar-se a les demarcacions corresponents als comtats d'Empúries, Besalú i Girona, encara que no indiquin res sobre la separació entre el comtat d'Empúries i els dominis dels Rocabertí. Si fem cas del que diu Montsalvatge (9), el comtat d'Empúries inclouria les poblacions següents: Albons, Arenys d'Empordà, l'Armentera, Baussitges, Belcaire d'Empordà, Cabanes, Cadaqués, Calabuig, Camallera, Campmany, Canet de Verges, Cantallops, Casavells, Castell d'Empordà, Castelló d'Empúries, Siurana, Colera, Colomers, Delfià, el Far, Empúries, Ermedàs, Fonolles, Foixà, Fontanilles, Fortià, Gaüses, Garrigàs, Garrigoles, Garriguella, Gualta, Jafre, l'Escala, la Garriga, la Sala, la Serra, la Tallada, les Olives, Llançà, Llavità, Marenyà, Marzà, Masarac, Matajudaica, Mollet d'Empordà, Montiró, Palau de Sta. Eulàlia, Palau-saverdera, Palol de Fluvià, Palol de Vilatenim, Parlavà, Pau, Pedret, Pelacals, Peralada, Rabós, Requesens, Riumors, Roses, Rupià, Safdet, Sant Climent Sescebes, Sant Iscle, Sant Jordi Desvalls, Sant Llorenç de les Arenes, Sant Miquel de Fluvià, Sant Mori, Sant Pere Pescador, Sant Silvestre de Valleta, Sant Tomàs de Fluvià, Santa Creu de Rodes, Saus, la Selva de Mar, Tonyà, Torroella de Fluvià, Ultramort, Ullà, Ullastret, Valveralla, Valdevià, Ventalló, Verges, Vilabertran, Vilacolum, Viladamat, Vilajoan, Vilajuïga, Vilamacolum, Vilamalla, Vilanova de la Muga, Vila-robau, Vila-sacra, Vilatenim, Vilahür, Vilopriu i Vulpellach.

(7) Botet i Sisó: op. cit., pàg. 177. Botet i Sisó treu la notícia d'Allart.

(8) Pons Guri, J. M.: op. cit.

(8 bis) Pella y Forgas, J.: op. cit. pàg. 360,

Apèndice E. de la quarta part.

(9) Montsalvatge Fossas, F.: op. cit.

ELS LIMITS DES DE FINALS DE L'EDAT MITJANA

Aquest primer comtat d'Empúries, corresponent al que podríem dir-ne època de plenitud feudal, durant la qual, encara que dividit en diverses circumscripcions baronals, els comtes seguien conservant en llurs mans els principals atributs de la sobirania, a finals de l'Edat Mitjana podia considerar-se ja en franc declivi, fet que, com hem dit, es manifesta en l'aspecte territorial, en la segregació de les terres meridionals fins a la muntanya del Montgrí, i en les nord-occidentals, des de Peralada al Pirineu.

Mentre les primeres es reparteixen entre la casa reial, per una part (Torroella de Montgrí, etc.) i alguns senyors, especialment els Cruïlles, per l'altra, les segones se separen en bloc per constituir un domini extens i ben poblat, conegut al principi com a vescomtat de Rocabertí o Rocabertí —car no és segura la seva vertadera grafia— i posteriorment, des de la primera meitat del segle XVII, com a comtat de Peralada. No són aquestes les úniques dissorts que cauen sobre el vell comtat, sinó que el rei Martí l'Humà, esdevingut comte en compliment d'una clàusula testamentària que feia revertir a la Corona el comtat en cas de morir algun comte sense hereus directes, per peremptòries necessitats econòmiques, l'empenyora a les poderoses corporacions catalanes que eren el Consell barceloní i la Generalitat. La major part del comtat anà a parar a mans del primer, mentre els castells d'Empúries i Roses, junt amb altres petits llocs, foren entregats a la Diputació del General (10). Aquests territoris empenyorats varen ésser retornats a la Corona, l'any 1456 en la part corresponent al Consell de Cent; més tard, i ja en temps del rei Catòlic, la resta. El comtat no va romandre, però, a mans de la Corona, com a domini reial, sinó que el rei Alfons V el traspassà al seu nebot, l'infant Enric, que governà el petit estat amb el nom d'Enric II, donant lloc a una nova dinastia que, amb diferents entroncaments, durarà fins a l'Edat Contemporània.

Des d'ara i durant els restants temps post-medievals —segles XVI, XVII i XVIII—, caracteritzats en l'aspecte polític-social per una mena de simbiosi entre el poder reial i la persistència d'algunes atribucions d'origen feudal (sistema conegut amb el nom de «Vell Règim») a l'Alt Empordà coexistiran, doncs, junt amb les terres «realengues», el centre de les quals co-

mença ja a ésser Figueres, cap d'una batllia que inclou una part dels terraprimers ponentins, dos importants districtes de «barons»: el vescomtat de Rocabertí i posteriorment comtat de Peralada, i el comtat d'Empúries.

No obstant això, pel que fa referència a aquest darrer, les atribucions dels seus sobirans havien quedat reduïdes a poca cosa: la possessió en domini directe de les terres dels estanyos i aiguallaixos, sobretot en la faixa Castelló - Sant Pere Pescador, el dret de nomenar o confirmar les autoritats dels pobles i la jurisdicció civil i criminal, dirimida en darrera instància en llur tribunal de Castelló o Cúria; aquesta darrera materialitzada, en relació al dret penal, en l'existència de les presons en la capital, encara avui perfectament conservades. Com que els comtes, des de l'entroncament amb la casa de Medinaceli, normalment visqueren fora del comtat, hi estaven representats per un «Governador», anomenat des de la Nova Planta «Procurador Jurisdiccional», que presidia l'esmentada Cúria, organisme que, per causa de la confusió de poders corrent en el Vell Règim, no es limitava a afers de caràcter judicial sinó que estenia la seva intervenció a d'altres de tipus executiu.

El comtat d'aquesta segona etapa acabà, doncs, convertint-se en una jurisdicció administrativa que coexistia amb altres de senyoriales, com el mencionat comtat de Peralada, o reials, com les vegueries o les batllies, mantenint inclús la seva personalitat, encara que cada vegada més tènue, fins i tot després de la implantació de la dinastia Borbònica, i la creació de les «Intendencias» i els «Corregimientos».

L'AMBIT DEL COMTAT EN LA DARRERA ETAPA

Estudiant la història de la vila de Castelló d'Empúries, la capital del comtat, durant el crític període de la Guerra de Successió (11), hem tingut ocasió de manejar documents que, de manera indirecta, ens han proporcionat materials inèdits sobre la delimitació del dit comtat en la darrera etapa de la seva existència, és a dir, durant el segle XVIII. Es tracta d'actes de les reunions dels pobles del comtat, convocades a la capital per diferents motius, encara que gairebé sempre pel repartiment de les càrregues derivades de la guerra, reunions que

(10) Riera Fortiana, E.: «Etapla barcelonessa del condado de Ampurias (1409-1456)», a **Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos** a. 1976, pàgs. 260 i seg. Figueres.

(11) Compte Freixanet, A.: «La Guerra de Successió vista des d'un petit nucli urbà empordanès», a **Annals Institut Estudis Gironins** a. 1981.

ens fan l'inapreciable favor de donar-nos testimoni del nombre i titulació de les diferents entitats de població existents.

Aquestes reunions són sobretot quatre:

a) Dues corresponen al mes de juliol de 1704, una al dia 6 i l'altre al dia 14, per «questió de fer síndich a Sa Exa. lo Duch en nom de dit Comtat».

b) Una tercera del 17 de novembre de 1705 a fi de repartir entre els pobles del comtat una imposició de queviures —sobretot grans— per l'exèrcit de Carles III.

c) La darrera, ja després de la caiguda de Barcelona sota les tropes de Felip V, el 8 de desembre de 1714, portada a cap per efectuar el repartiment de la contribució de Patiño.

Hem de suposar que la convocatòria es faria a cada un dels pobles del comtat, encara que no tots ells hi acudeixen. Així, en les dues primeres, n'hi van 17 i 18 respectivament; en la tercera se'n convoquen 31, dels quals assisteixen 21; finalment en la darrera n'acudeixen 30. Aquestes dues són, doncs, les més completes, ja que pràcticament ens donen el nom de tots els nuclis que formen part del comtat.

Finalment, per a comparar aquestes fonts amb altres de fora del comtat, podem disposar de la coneguda «Descripció de Catalunya» del geògraf Josep Aparici, de principis del segle XVIII, que, en general ve a confirmar les dades anteriors.

De tots els nuclis mencionats el més important és Castelló d'Empúries, «cap de tot lo dit Comtat de Ampurias»; segueixen després quatre viles: Roses, Cadaqués, Sant Pere Pescador i «la vila de Ampurias i port de La Escala». Les altres entitats de població s'anomenen «llochs» o, simplement, es nombren sense cap qualificatiu; cal remarcar que en la tercera relació es fa la distinció entre el «lloch de Garriguella» i la «batllia de Garriguella». Així mateix aclarim que Roses sols apareix en la primera, fet no massa estrany, puix que resta durant tota la guerra a mans dels filipistes. Finalment, queden excloses dues petites circumscripcions, en certa manera relacionades amb el Comtat: ens referim al monestir de Sant Pere de Roda i a la batllia de Siurana. Quant al primer s'ex-

clouen sempre el monestir, la Vall de Santa Creu i Llançà; en canvi la Selva de Mar sorgeix en la darrera relació de 1714. La batllia de Siurana, formada pels pobles de Siurana, Basseia, Vilamallà, Garrigàs, Santa Eulàlia, Palau s'Ardiaca, Ermedàs i Vilajoan, malgrat que no apareix en les relacions mencionades, sinó que forma una entitat administrativa a part, judicialment depèn del Comtat, com ho mostra la nombrosa documentació referent sobretot a Siurana i Vilamallà existent a l'Arxiu de la Cúria de Castelló. No obstant, en la «Descripció» d'Aparici, la mencionada batllia s'inclou dintre la subvegueria de Besalú.

En resum, a principis del segle XVIII, vigent encara l'ordenació administrativa dels Austries, però ja a punt d'ésser substituïda per la dels Borbons que, pel que fa a la nostra comarca dona lloc a pocs canvis, el comtat d'Empúries estava format per les poblacions següents:

Castelló d'Empúries, «cap de tot lo Comtat»; les viles de Roses, Cadaqués, Sant Pere Pescador i Empúries - l'Escala; i els llocs de Sant Quirze de Colera, Espolla, Rabós, Vilamaniscle, Sant Climent Sescebes, Garriguella, Vilajuïga, Pau i Vilaüt, Palau s'averdera, la Selva de Mar, Marzà, Pedret, la Serra, Vilanova de la Muga, Vila-sacra, el Far, Fortià, Riumors, Vilacolum, Vilamacolum, Saldet, l'Armentera, Montiró, Pelacals, Viladamat, Palau Borrell, Ventalló, Vilatorbau, Valveralla, Sant Miquel de Fluvià, Torroella de Fluvià i Sant Tomàs de Fluvià. En conjunt, a principis del segle XVIII, tots aquests pobles sumaven 7.221 habitants (12), dels quals n'habitaven 1.261 a la capital, Castelló, xifres, ambdues notablement baixes, els quals, mig segle després, en el cens de Floridablanca, s'hauran més que doblat.

El canvi de dinastia que, al principi, com hem dit, afecta poc la divisió administrativa empordanesa, a la llarga i per causa de la creixent absència d'ocasions de contactes col·lectius entre els diferents pobles del Comtat, acabarà diluint cada vegada més la consciència de pertànyer a un tronc comú. Si bé durant tot el segle XVIII seguirà funcionant encara la Cúria castellanina com a tribunal comtal, si deixem a part aquest vincle, pocs lligams més existiran ja entre els habitants del Comtat.

(12) Aquestes xifres corresponen al «Vezindario general de España» que P. Vilar data de 1718.